

XVIII mendeko lirikaren alde
literario zenbait

Luis Maria Mujika

XVIII MENDEKO LIRIKAREN ALDE LITERARIO ZENBAIT

LUIS MARIA MUJICA

XVIII-ngo textutzat kontsideratzen den kantetan baliakizun teknikoen tankera XVII-ngoan antzekoa da, bainan alde sentimentala xumeagoa egiten da, alde datuala kasik desagertuz. Hona baliakizunen zerrenda: *elkarrizketak*, *paralelismoak*, *atari* «ilogiko-sinbolikoak», *gai begetalak*, *toponimia* zehatz baten lekukotasuna, *errepikak*, etab.

Baliakizunetan, bereziki, elkarrizketen erritmoa oso zalu eta bizia da. Galdera-erantzunek (eta erantzunik gabeko galdera sugerikorrek) sekulan monotonian erortzen ez den *bihurkinezko* teknika ezagutzen dute noiz-noiz. Bestalde, sinbolizazioaren teknikak (izadiaren ikuspegi sakonak), atari «ilogikoen» kera bisemiko zenbaitek garrantzi handia lortzen du. Taxuketa teknikoan kanta hauetan ez daiteke bakan eta ahaz lirikak ere jaso dezaken mamidura dramatikotik. Narrazio apurra ere textuotan lirika fin eta xume baten uretan isurtzen da. Parekaketa simetrikoak ere ez dira falta, adibidez, hiru ahapaldi pertsonaia bati eta beste hiru besteari (ala hasera bati eta amaiera besteari) egoztean.

Expresakeraren aldetik lirika hau ia inoiz ez da barrokoa bilakatzen; «goreste topikozko» zatiak ere ez dira beste literatura-tako edergailu okituetan galtzen. Eпитетоen erabilera soilaren kasu bat: «Mendian *eder* arbola *luze lerdena*» («Erregek gizon ederrik», MEOE 89 or.) Gehienetan epitetoak bakanak izaten dira.

a) *Hegaztien mundua.*

Animalietan *hegaztiak* dira gehien azaltzen direnak lirikaren mamigarri gisa. Ugaztunetan, berriz, *otsoa* («Oihaneko otsua, dolü dereiat, gaxua», *J. Riezu*, op.c. 88 or.), *aretxea* (zekorra) («Landan eder iratze, behi ederrak aretixe», ibidem, 87 or.), *zamaría*, *ardiak*

(«Bortietan artzain, eta ez jaisten ardirik», *J. Riezu*, 241 or.). Ikus ditzagun *hegaztiak*.

aa) *Usoak*.

Hegaztietan, agian, *usoa* da errepikatuena gure kanta lirikoetan. *usoa* gure lirikan fideltasunaren eta maitasunaren sinbolo xume da. *Usapala* (tórtola), zehazki, amodiozko fideltasunaren (zintzotasunaren) irudi nagusi izanen da. Neska hegaztiaren irudipean azaltzean, maiz, mutilak *ehiztariaren* eginkizuna eta pertsonaia hartuko du. *Txoria/ehiztaria*-ren binomio sinbolikoan osatzen dira gure lirikako orri xoragarrienetakoenak. Amodioaren *dialektika* (bere onarpen, arbuio eta beste gorabeheraz) oso maiz *hegaztia/ehiztariaren* elkarrizketa sugerigarrian mamituko da¹. Goazen textuetara:

Ba-dakizu aspaldi ba-nabillala
urzo baten ondoan oianiala;
orai etsitzen dizut ezin dirodala,
ezin ikusten beitut, oi! baten egala².

Urzo lüma gris gaxua,
ore³ bidajin bahua⁴.

Urzua, ago ixilik,
Frantzia-n eztük Anglesik⁵

(1) Proventza-ko lirikan ere hegaztien presentzia han-hemen. Hona pasarte zenbait: «Gen ha la razon fenida,/estornels (*arabazozo*) cui l'aura guida/ son senhor vas cui s'escrida» (*M. Riquer*, 70 or.). «Quant l'aura doussa s'amarzis.../ e l'auzelh (*txoriak*) chanjan lor latis» (*M. Riquer*, 79 or.). «L'esparviers (*garbiraiak*) ab bel semblant /va del puez ves lei volant» (*M. Riquer*, 116 or.). «E sobre totz a l'ausells (*txoriak*) que'n son mec / per lo freg temps qui s'i lur es presentz» (*M. Riquer*, 130 or.). «Ara non siscla ni chanta rossignols (*errusinola*, euskal hitza, noski, gaskoin-probentzar areakoa da, *urretxin-dorra* haren sasi-egokiera fonetiko bat baino ez delarik)/ni crida l'auriols (*oropéndola*, eusk. *urretxori*) /en vergier ni dinz forest» (*M. Riquer*, 153 or.).

(2) «Mendian den ederrena», MEOE 55 or.

(3) «Ore» = orain, mailebu erromanikoa. Ikus gure *Latina eta erromanikoaren eragina euskaran*, 55, 221 or.

(4) «Musde Sarri», MEOE 49 or.

(5) «Musde Sarri», *Ibidem*, 50 or.

Urzo hegal azkartto hoiek eztira zure bianda ⁶.

Urzo luma grix xuria,
jakintzak hire bidia...
Mendi pareta pollit huntan, ba-duk hiretzat lekia ⁷.
Urzo xuri pollit bat, gabaz dabilana,
hark ura zikindurik, egotu naiz, ama ⁸.

Usoaren doluak eta egonak badu, batzutan, presentzia zehatza
paraje ala izadiaren toki berezi bat ukitzen duenean:

Urzo zuria jin izan zaikü
Arantsus-eko bortun gainean;
erran genion kortereski ⁹
gaur bara ladin gureki ¹⁰.

Zuberoako kolonbak ¹¹ deitzen banau beregana ¹².

ab) *Erresinula*.

Erresinularen tradizio lirikoa oso present Proventza, Gaztela eta beste herri batzuetako kantetan. Erresinulak maitasun mindua sinbolizatzen du. Hegaztietan erresinula da kantari finenetakoa. Euskal Herriko mendietan (*basoilarrarekin* batean) kantari nagusi dakusgu.

Xori erresinula, hots, emak eneki
maitenaren bortalat biak alkarreki ¹³.

Xori erresiñula üdan da khantari,
zeren erdian beitiü kanpuan janhari ¹⁴.

-
- (6) «Musde Sarri», Ibidem.
(7) «Urzoa», MEOE, 92 or.
(8) «Goizean goiz jeikirik», 66 or.
(9) «Kortereski» = gortesiaz.
(10) «Urzo xuria», MEDE 85 or.
(11) «Kolonbak» = usoak, fr. *colombe*.
(12) «Erregek gizon ederrik», MEOE 88 or.
(13) «Xori erresiñula», MEOE 84 or.
(14) «Xori erreñula, üdan da khantari», *J. Riezu*, op. c. 297.

Azken kanta honetan paralelismoa elemendu hauen artean:

uda/kantari
negua/eri
 Negian ezt'ageri; balinban ezta eri! ¹⁵.

Erresinularen berezitasun gorenetakoa bere kantuaren edertasuna da:

Xori erresiñula ororen gehien,
 bestek beno hobeki hark beitu khantatzen ¹⁶.

Hegazti hori, bestalde, giza doluaren kide azaltzen da sufritzen ere dakielako, nahiz-eta kasu batean saminduna gizona izan, bestean, ordea, erresinula. Hona hegaztiaren elkarriketaren elemendu hunkigarriak:

Xoria, zaude ixilik, ez egin khantirik;
 eztüzü profeitirik ni hola phenatirik ¹⁷.

Zer profeitü dükezü hola aflijitirik? ¹⁸.

ac) *Eperra, birigarroa, ahateak, paumak.*

Hegazti guztiok ere ez dira arrotzak gure lirikan. *Galeperra* (kaila) ere ez da ahaztekoa.

Kailla kantuz ogi petik uztaril agorrilletan,
 maitea ganik etxerakoan entzun izan dut bortzetan ¹⁹.

(15) «Xori erresiñula üdan da khantari», ibidem.

Eta Proventzako beste aipamen hauek: «El rossinhol mou son chant /sotz fueilla el vergant» (*M. Riquer*, 114 or.). «Fass'un vers a m'aventura/don moç cors es en balansa / pel dous chan del rossinhol» (*M. Riquer*, 201 or.). «Per qu'es retrai entre las neu' e.l freis /lo rossinhols e.l tortz (zozoa) e.l gais (belatxinga) e.l pics (txonta/pinzón)» (*M. Riquer*, 198 or.).

(16) «Xori erresiñula üdan da khantari», *J. Riezu*, 297 or.

(17) «Xori erresiñula üdan da khantari», *J. Riezu*, 298 or.

(18) «Xori erresiñula üdan da khantari», *J. Riezu*, 299 or.

(19) «Kailla kantuz», MEOE 86 or.

Kanta berean *kukuaren* aipamena:

Kukuiak umeak xilo ttipian haritz gainean,
ama, ni ere nahi niz ezkondu adinak ditudanian ²⁰.

Eta orain *eperra*:

Oi, eper zango gorria, airean joailia propia!
Ez duzuia bada pena ene hola ikustia? ²¹.

Atari-sinbolikoen airea duen pasartean *ahateak*:

Bortü goretan lanhape,
hur-bazterretan ahate;
zü bezalako falsietarik eztizüt nahi deüsere ²².

Eta besteek:

—Jauna, zuaza etxerat,
Maule-tik Petiriña-lat,
xori eta biligarro gizen zünbaiten jatera ²³.

Lumarik ederrena pabuak buztanin;
maitia, etzintüdan ikusi aspaldin ²⁴.

ad) *Txoria orokorki*.

Txoria (eta hegaztia) amodiozko kanta hauetan *neskaren* sinbolo da, *ehiztaria* mutilarena den gisa. Txoriak aipamen ugari aipaturiko norabide semantikoan. Txoriak, batzutan, *erresinula* hutsa ere adieraz dezake antonomasiaz. Hona aipamen zenbait:

-
- (20) «Kailla kantuz», MEOE ibidem.
(21) «Agur, oi izar maitia!», MEOE 67 or.
(22) «Eijerra zira maitia», *J. Riezu*, 89 or.
(23) «Musde Sarri», MEOE 50 or.
(24) «Xarmagarri bat», MEOE 74 or.

Xoria zuñen eijer khantüz oihanian!
Niharek entzün dizüt igaran gaiian²⁵.

Kasu honetan delako «xoria» *erresinula* da, noski,

eta, zentzu orokorrean, maitearen sinbolo gisa:

Xori eijer bat hatzaman dizu Paube-ko seroren komentin;
orai harekin biziren duzu, aspaldian gogun beitzin²⁶.

Txori kantazale, eijer, xarmagarria,
aspaldian eztit entzün zure botz eztia;
arren kontsola zite, tristeziak betia,
etzirade izanen gaizki tratatia²⁷.

Primaderan koro, oi, liliz egina!
Goizeko txoriaren, oi, kantu arina!
Ez duzue eztitzen nere bihotz-mina,
zere sobera baitut amodio fina²⁸.

Xori papogorriak ederki kantatzen,
gaiazko²⁹ alojia kanpuan xerkatzen³⁰.

(25) «Xori erresiñula üdan da khantari», *J. Riezu*, 298 or.

(26) «Arbotiko prima eijerra», MEOE 51 or.

(27) «Goizetan jelkitzen da», MEOE 70 or.

(28) «Nere maite pollita», MEOE 76 or.

(29) «Gaiazko» = gaueko.

(30) «Xerkatzen» = bilatzen. «Xarmagarri bat», MEOE 74 or. Beste bi kasuotan txoria amodioaren tartekari bezala azaltzen da: «Nik badizut txori eskolatia /ene obeditzera hurak ber/tan prest tuzu» («Ama batek», in *Gure Herria* (1927) post. 576 or.)—«Txoriñua, habil adesago lekutik /hari hura solta ezak bere burdunetik» («Ama batek», ibidem). Proventzako lirikatik oraindik beste aipu hauek: «Ges l'estornels (*arabazozoa*) non s'oblida; /quant ac la razon auzida» (*M. Riquer*, 67 or.)—«Sobre una branca florida lo francx auzels (*txoria*) brai e crida» (*M. Riquer*, 68 or.)—«E.1 rossinholetz el ram /volf e refranh ez aplaná/son dous chanar et afina» (*M. Riquer*, 100 or.)—«Et aug als auzels (*txoriak*) retraire / per los brondels lo douzet chan» (*M. Riquer*, 117). Baita ikus beste horri hauek: 198, 215, 262, 271, 300, 304, 349, 392, 426, 428, 445.

b) *Elemendu botanikoak.*

Elemendu botanikoek ere (hizkera lirikoaren sinbologian) garrantzi handia daukate. Behar bada, euskal lirika zaharrean landare eta zuhaitz zenbait derriorezko edergailu da, eta, bereziki, «atari ilogiko-sinbolikoetan». Atari horietan *mertxika, lilia, arrosa, elorria*, etabar ez da falta. Adibidez, xarma handiko ataria den harako: «Mertxikaren loriaren ederra! Barnea dizu hezurra gogorra» hura.

Gaztelaniar lirikak ere maite ditu elemendu bejetalak edo botanikoak mintzo liriko baten osagai gisa³¹. Textu horien goidura lirikoa, agian, euskarazkoena baino oraindik finagoa da. *Arrosak (rosa, rosel), limoiak edo zitroinak, almendrak, olibak, malbak, urritzak, aranondoak eta miluak (hinojo)* dira aipatuena.

Gaztelako lirika zaharrena, aunitzetan, Frantzia, Italia, Alemania, Ingalaterrakoa baino sotil eta elementalagoa da (hemen, noski, X, XI, XII mendetako lirika anonimo zaharraz mintzatzen ari naiz, eta ez XIII, XIV mendetakoaz. Hona hemen textu xarmagarri zenbait:

Manojitos de hinojo
coge la niña,
y sus ojos manojos
de flechas tiraba³².

Lávanse las casadas
con agua de limones;
lávome yo, cuitada,
con ansias y dolores³³.

(31) Proventzako lirikan, itxuraz, Gaztelakoan baino erreferentzia botaniko urriago dago, baina, ala ere, ez dira falta *arrosa, pinua, brioleta* eta *elorriaren* aipuak. Hona kasu batzuk: «A la fontana del vergier (*lorategia*), / en l'erbes vertz josta. l gravier, / a l'ombra d'un fust domesgier, / a aiziment de blancas flors» (*M. Riquer*, 45 or.).—«E.l rosinhol mou son chant /sotz la fueilla el vergant. / Sotz la flor m'agarada /dous'amor privada» (*M. Riquer*, 114 or.).—«En vergier ni dinz forest / ni par flors groga ni blava» (*M. Riquer*, 153 or.).—«Bel m'es, quan la roza floris e.l gens terminis s'enansa» (*M. Riquer*, 201 or.).

(32) *M. Frenk Alatorre*. Lírica española de tipo popular, op. c. 23 or.

(33) *M. Frenk Alatorre*, op. c. 150 or.

Salid, mi señora,
de so el naranjale,
que sois tan hermosa,
quemarvos ha el aire³⁴.

Eta sugestio goitar berbera *garia* eta *elorría* direla-eta:

A la sombra del trigo bello
mi querido se me escondió:
¿si le tengo de hallar o no?³⁵

Y púsome en tierra firme,
con el furor que traía,
a la sombra de una mata
que por nombre espino había³⁶.

Baita gogoratzekoak *limoiak*, *almandrak*, *palmondoak*, *pinuak*, *zumea* eta *isatsa* (retama). Hemengo textu batzuetan elemendu botanikoak ez du halako betekizun *estetikoa* baino (gure lirikan ez ahaz *limoia* (zitroina «Ozaze Jaurganian» kantan, eta «zitru-ura» Lohitegi alarguntsaren erromantzean).

Y los dos amigos
idos se son, idos,
so los verdes pinos.
So la mimbreteta.

Mimbrera amigo,
so la mimbreteta³⁷.

(34) M. Frenk Alatorre, op.c. 151 or.

(35) M. Frenk Alatorre, op.c. 10 or.

(36) Temario honetaz ikus ere: «Aitzol». «Eusko olerti-kera berezia (estetika)», in *Yakintza* 10 (1934) 243-255 or.—J. Haritschelhar. «Simbólica amatoria: Los nombres de la mujer amada en la canción popular», in *Estudios de Deusto* (1927), 9-27.—D. Peillen. «Amodiozko baratzetan», in *Gure Herria* (1962), 74-96.—J. Kortazar. «XVIII mendeko lirika herrikoia» im *JAKIN* 24, 106-122 or.

(37) M. Frenk Alatorre, op.c. 89 or.

«Mimbrereta» hemen gure *zumeta* da, hots, *zume tokia*.

No eres palma, eres retama,
eres ciprés de triste rama,
eres desdicha, desdicha mala ³⁸.

Debajo del limón la novia,
y sus pies en el agua fría.
Y *debajo de la rosa* ³⁹.

Maitasuna eta landare berezia identifikaturik. *Elorria*, *zumea*, *limoiondoa* amodioaren giroan atonduta han-hemen.

Euskal lirika anonimoan ere oihartzun antzekoak, sinbolismo umotu eta gozo baten norabidean. Gure kasuan sugerigarrienak *lilia* (lorearen aipamen orokor gisa, gehienetan), *mertxika*, *brioleta*, *elorria*, *arrosa*. Maitasuna elemendu horien ebokazioan ematea alboko literaturetako giroan ere atontzen da. Gure lirikan XVIII mendeko textuetan XVII-koan baino elemendu botaniko ugariago topatzen dugu, eta, noski, XVI eta XVII-ko kanta epikoetan baino joriago ere. Ikus ditzagun kasu batzuk:

Baratzean zein eder prinpirina belharra,
zerk othe emana deraut nik dudán sukarra?

Lili pollitik, eta sasoin guzietan,
errekontratu dizut bai orai artekan...
Ene lili maitea leihoan kausitu! ⁴¹.

(38) M. Frenk Alatorre, op.c. 68 or.

(39) M. Frenk Alatorre, op.c. 251 or.

Besteok ere gogoan edukitzekoak dira bere fintasunagatik: «Entre la mar y el río / nos/creció un árbol de bembrío» (M. Frenk Alatorre, op.c. 252 or.).—«Entre la mar y la arena / nos creció un árbol de almendra» (M. Frenk Alatorre, op.c. ibidem.).—«Entre la mar y la arena /hay un árbol de canela» (M. Frenk Alatorre, op.c. 253 or.).—«Por las riberas del río /limones coge la virgo» (M. Frenk Alatorre, op.c. 90 or.).

(40) «Pinpirina Belharra», in *Gure Herria* (1925) post. 30 or.

(41) «Amodio garbia», in *Gure Herria* (1928) post. 56 or.

Textu honetan, noski, *lilia* amodioaren erreferentzian ulertu behar da, aipamenak, maila ebokatiboan zehaztasun handirik gabe ohakatur⁴². Eta, berriro, eszenario bejetala azaltzen digun pasarte-multzoa:

—Arrosak eder botia, ederrago du loria...
Lehen bertzetan ibili eta orai niri gortia?

Landan eder iratze,
behi ederrak aretxe⁴⁴.

Baratzian zuinen eijer jirofleia loratu!
Aspaldian desir niana orai dizut gogatu⁴⁵.

Eta mintzo orokorrako batez:

Eijerra zira, maitia,
erraiten deizüt egia;
nurk eraman othe deizü lehen floria⁴⁶.

Eta konparaketa gisa ohizko atari sinbolikoen teknikaz:

Arboletan den ederrena da
ohian beltzian pagoa;
hitzak ederrak ditutzu, baina
bertzetan duzu gogoa⁴⁷.

(42) *Lilia lorearen* sinonimo gisa ulertu behar da gehienetan, bereziki, iparreko euskalkietan. Kasu batzuan *lirio*-aren ordaina ere izan daiteke. Hona beste testu batzuk: «Ene lili eijerra, hunki jin hizala! /Eztat, ez, nik eginen jaun harek bezala; /freskorik hait etxekiren (gordeko) ene bularran, / deitoratzen haidalarik jaun haren izenian («Goizetan jelkitzen da, MEOE 71 or.).—«Primaderan lili ororen printzia» («Amodio garbia», l.c. post 56 or.).—«Igorri diadazüt nahi eztiara, /lantarerik emanik oritzen ezteia» («Goizetan jelkitzen da», MEOE 70 or.).

(43) «Agur, oi izar maitia», MEOE 68 or.

(44) «Eijerra zira, maitia», *J. Riezu*, 87 or.

(45) «Eguntto batez nindagelarik», MEOE 78 or.

(46) «Eijerra zira, maitia», *J. Riezu*, 87 or.

(47) «Ene maitia, barda nün zinen?», MEOE 88 or.

Mendian eder arbola luze lerdena...
Zu zirade mundu huntan nik maitatzen zaitudana...⁴⁸.

Lilitan polittena elorri xuria,
lilia joan ondoan, zein bihi⁴⁹ gorria!
Bihi barnen dauka, oi, hezur gogorra:
barnez gor, kanpoz eder ta bihotz elkorra⁵⁰.

Esan dugunez, «atari ilogiko-sinbolikoak» hemengo textuen kera teknikoan atondiak daude, elementu botanikoak ebokazio mailan sartzen direlarik. Ebokazioa duen elementu orok *beste* gauza baten erreferentziara garamatza; hori dela-eta, atari horien «ilogikotasuna» partziala baino ez da, ezen-eta gauza sinbolikoek (elementu desberdinaz aparte) badute «lotura» egiten duen ezkutuko zonaldea ere. Gauza ebokatueta, noski, beti lotura bat (nahiz-eta urrunekoa eta bapatekoa ez izan) datza; lotura hori azterketa literarioak (analisiak) atzeman dezake. Goazen, azkenik, beste textu batzuk ekartzera alde tekniko hau borobiltzeko:

Mertxikaren loriaren ederra!
Barnian dizu hexurra gogorra;
gazia niz, bai eta loriosa,
eztizut galtzen zure esperantza⁵¹.

Primaderan zoinen eder brioletaren loria!
Aspaldian nik eztut ikusi neure maitiaren begia;
balinba gaixoak eztu ahantzi niri eman fedia⁵².

(48) «Erregek gizon ederrik», MEOE 88 or.

(49) «Bihi» = ale.

(50) «Ene maite pollita», MEOE 77 or. Baita aipatzekoak dira ondorengoak: «Arrosa buketto bat, uztarrilan sortürik, /igorri niriozün jaun hari goraintzi» («Goizetan jelkitzen da», MEOE 70 or.)—«Oi, ene bihotzek lili haitatia (hautatua),/ene botza entzunik leiuan zaudia?» («Xarmagarri bat», MEOE 74 or.)—«Lili ederra, so'idazu/maite nauzunez errazu» («Lili eder bat», MEOE 59 or.).

(51) «Intrauspeko alaba», MEOE 75 or.

(52) «Kailla kantuz», MEOE 86 or.

Eta amodioaren norabidean orokorki:

Lili eder bat ba-dut nik
aspaldi begixtaturik⁵³.

Eta errepika progresibo batez (*eta* juntagailuz).

Etxeko anderia, jiten⁵⁴ niz zugana
entzunik ba-duzula lili bat xarmenta
entzunik ba-duzula lili bat xarmenta,
lili bat xarmenta eta bihotz bat net ona⁵⁵.

c) *Elemendu somatikoak.*

Elemendu somatikoek itzala ez da apala gurean; tradizio bere-
tik lehenago Proventza eta Gaztelako lirika zaharra, sentsualismoa
halako kera xumezko deskribapenez lotuz⁵⁶. Proventzako tradizioan
soin-edertasunaren goreskarria nabarmenarazi nahi da *damaren* al-
de fisikoa gailenduz:

Que.l cors (*soin*) gras, delgat e gen (*liraina*)
e ses ren que.y desconvenha,
e s'amors bon'ab bon saber⁵⁷.

Laisat hai eu en regarda
per ma mort son bel cors (*soina*) gen (*liraina*)⁵⁸.

(53) «Lili eder bat», MEOE 58 or.

(54) «Jinen» = etortzen.

(55) «Aitarik ez dut», MEOE 58 or.

(56) Hemen eta bestetan, Proventza, Okzitania eta Gaztela aipatzean ez
dugu esan nahi, noski, elemendu haiek, nahitaez handik hartuak ditu-
gunik, baizik-eta antzeko motibazioak badaudela Euskal Herriaren aloamen
geografikoan.

(57) *Jaufré Rudel. M. Riquer*, op.c. 98 or.

(58) *Peire de Valeria. M. Riquer*, op.c. 127 or.

Ben volria mon cavallier
 tener un ser en mos bratz nut..., (*larrutsik*)
 eu l'autrei min cor (*soina*) e m'amor
 mon sen, mos huails (*begiak*) e ma vida ⁵⁹.

Proventza-ko lirika, gehienetan, aski sentsuala da, Gaztelakoa eta gurea baino barrokoagoa, puztuagoa. Gurean zentzu liriko xume-sotila bortitzagoa da; Gaztelakoan, berriz, sugerigarritasuna bi-ziagoa.

Salteóme una serrana,
 blanca, rubia, ojimorena.
 Trae el cabello trenzado
 debajo de una montera
 y, porque no le estorbara,
 muy corta la faldamenta ⁶⁰.

Estáse la gentil dama
 paseando en su vergel,
 los pies tenía descalzos,
 que era maravilla ver...
 Delgadica en la cintura,
 blanca soy como el papel,
 la color tengo mezclada
 como rosa en el rosel,
 el cuello tengo de garza,
 los ojos de un esparver (*gabiraia*),
 las teticas agudicas,
 que el brial quieren romper,
 pues lo que tengo encubierto
 maravilla es de lo ver ⁶¹.

Azken erromantze honetan (bere izena «Romance de la gentil dama y el rústico pastor» da) deskribapen fisiko sotilaz aparte, sentsualismoak ingenuitate xarmagarria, ezen-eta «teticas agudas»

(59) *La Comtessa de Dia*. M. Riquer, op.c. 171 or.

(60) «La serrana de la Vera». M. Díaz Roig, op.c. 269 or.

(61) M. Díaz Roig, op.c. 269 or.

eta «lo que tengo encubierto (*estalia*)/maravilla es de lo ver» pasarteek Arcipreste de Hita, Gonzalo de Berceo (eta guretzat hurrago den Etxepare baten) ingenuitate sotila isladatzen digute. Sentsualitate hori, zabarra ordez, halako aire xorakorra duen horietakoa da. Berezitasun hori lirika zaharraren apartekotasunetakoa izanen da. Kera sugerikorrak, bestalde, «la color tengo mezclada/ como rosa en el rosel» delakoan. Gaztelakoa ez da Proventzakoa bezain harroa, hau, neurri handi batean gorteetako giro *artifizialean* ematen zelako. Bat kanpokoia, exteriorista den bitartean, bestea (Gaztelakoa eta Galiziakoa) barnekoia da. Hona beste pasarte xume batzuk:

En los colores de cara
y en el pechito un lunar.
En los colores de cara
ya no me conocerás,
que solamente me queda
en el pechito un lunar⁶².

Orain pasa gaitezen gure textuetara. Gure pasarteak ez dira, gehienetan, Gaztelakoak bezain sugerigarriak; hala ere, han-hemen xarma berezia lortzen duten zatiak:

Lili ederra, so'idazu
maite nauzunez errazu.
Zure begiak bihotza barnatik deraut kolpatu;
kolpe huntarik ba-dizu
granganatzeko herrixku⁶³.

Andereño bat ikusi nuen igande goizño batez;
bista berian agradatu nintzan haren begiez;
ez dut uste ba-duela parerik eztitasunez⁶⁴.

(62) «La condesita», *M. Díaz Roig*, op.c. 290 or.

Norabide estetiko eta sentsual berean besteok ere: «Desque lo halló burlada/allí le cortó un pecho» (*M. Díaz Roig*, 279 or.).—«Miraba su lindo rostro, /miraba su rostro alindado, /sus lindas y blancas manos /él se las está loando» (*M. Díaz Roig*, 111 or.)

(63) «Lili eder bat», MEOE 59 or.

(64) «Andereño bat», MEOE 58 or.

Ondorengo bi textuetan deskribapen aski zehatz eta aberatsa, nahiz eta deskribapen horrek ez eduki gaztelaniar pasarteen airos-tasun inozoa (ingenuo):

Maitiak bilhoa⁶⁵ holli
eta koloria gorri
esküko larria⁶⁶ xuri, zilhar fina üdüri,
eta bera xarmagarri best'ororen gaineti⁶⁷.

Jentetan den ederrena umen duzu Agota:
bilho bolli, larru xuri eta begi nabarra⁶⁸.

Deskribapenok egitean elemendu somatikoetan koloreak⁶⁹, aski nahasten dira («begi nabarra», «larria larrua» xuri), «bilhoa holli (hori)». Bestalde, ez ahaz gai bejetalen nahastekamendua, «mertxi-karen loriaren ederra.../gaztia niz bai eta loriosa...» gisakoa.

d) *Paralelismoak eta parekaketak.*

XVII mendeko lirikan paralelismoaren aldetik adibide bikainak «Egun bereko alarguntsa» erromantzean aipaturiko *gaua/eguerdia/arratsa* eta *ezkongai/ezkondu/alarguntsa* elemenduetan.

Textu ez aipatueta halako paralelismo parekatzaile elementala delako lersunen (kurrilloen), lerroen eta maitalearen penaren artean. Berdin delako «ederra.../ederrago» hartan «Agur, oi izar maitia» kantana.

(65) «Bilhoa» = ilea.

(66) «Larria» = larrua.

(67) «Maitiak bilhoa holli», *J. Riezu*, op.c. 63 or.

(68) «Agota», MEOE 65 or.

(69) Hona probentzar lirikan kolore-aipamen batzuk: «"Belha", fi.m ieu, per trop plorar /afolha cara e colors» (*M. Riquer*, 47 or.).—«De finamor dezirada /az una flor pic vairada (*nabarra*)» (*M. Riquer*, 66 or.).—«Fresc'a color e bel esgar/et es blancha ses brunezir (*ilundu*)» (*M. Riquer*, 84 or.).—«Que plus ez blanca qu'evori» (*marfil, eusk. boli*) (*M. Riquer*, 25 or.).—«Que tost cai /blancs en bai (*gorriska*), /com flors sobre lenha» (*M. Riquer*, 194 or.).—«E fai ho mal qui lo y cossen/ni.l dona vestirs vertz (*berdeak*) ni vars (*nabarrak*).—«Dompneis d'amor, qu'en lieis s'espan e creis, /plens de doussor, vertz e blancs, cum es nics (*elurra*)» (*M. Riquer*, 200 or.).

Hona lehenengo adibidea:

Lersunak lerro-lerro bidean ba-doazi,
beruaren lekurat, hotzaren ihesi...
Ni ere beti penaz beharko naiz bizi;
zombait aho-kirats nik beharko iretsi ⁷⁰.

Hemen *lerro-lerro* dena (eta ez ahaz XVII-ngo «Urtsuan zazpi leio, /zazpiak lerro-lerro» hura) beste kanta batean *musuz-musu* izanen da («Urera ginenian, biok musuz-musu, /galdegin zautan ere: zenbat urte tutzu?») ⁷¹.

Eta aipatutako parekaketa botanikaren sinbolismoa profita-turik:

Arrosak eder botia, ederrago du loria...
Lehen bertzetan ibili eta orai niri gortia? ⁷².

Lizardi-k XX mendean hain maitezkoa zuen «iduri» formula metatizatuaz ere baditugu parekaketak. Garbi dago formula hori Lizardi baino antzinagokoa dela ⁷³. Hona adibide bat:

(70) «Buruilaren ondarra», MEOE 90 or.

(71) «Goizean goiz jeikirik», MEOE 66 or.

(72) «Agur, oi izar maitia», MEOE 68 or.

Aipamen hutsak ere, batzutan, aposizioan lekukotasun baten adierazle errealista gerta daitezke: «Eta ama igorri Santa Barbarara, /Madalenara, eta hantik Sarrantzera (? /Promesak, ai, ez egin ahalez sekula» («Mirakullu bat» in *Gure Herria* (1928) post. 192 or.

(73) Gaztelako lirikan paralelismo eta parekaketa bitxi aunitz topatzen dugu. Hona edertasun plastiko ukaezina daukaten kasuak: «El rey va tan desmayado /que sentido no tenía; /muerto va de sed y hambre /que de verle era mancilla, /iba tan tinto de sangre /que una brasa parecía» («La derrota de don Rodrigo» erromantzea. *M. Díaz Roig*, op.c. 115 or.). Ze edertasun plastikoa eta errealismo bortitza «iba tan tinto de sangre / que una brasa parecía» delakoan; horren azpian, noski, parekaketa datza. Hurrengo honetan paralelismoaz aparte aldiaren zentzu bisemiko bizia: «Parióme mi madre /una noche oscura, /cubrióme de luto, /faltóme ventura. / Cuando yo nací /era hora menguada, /ni perro se oía /ni gallo cantaba» (*M. Frenk Alatorre*, op.c. 160 or.). Eta mugimendu fisikoaren paralelismoa eraikiz: «Mis penas son como ondas del mar, /que unas se vienen y otras se van: /de día y de noche guerra me dan» (*M. Frenk Alatorre*, op.c. 162 or.).—Baita, paralelismo baten ardatzak beste honetan: «Las moras llevaban ropa, /los moros, harina y trigo, / y las moricas de quince años /llevaban el oro fino. / y los moricos pequeños /llevaban la pasa y el higo» («Romance de Alora la bien cercada», *M. Díaz Roig*, op.c. 62 or.). Eta oraindik: «En su mano una culebra, / y en la otra un puñal sangriento, /en el hombro una mortaja, /una calavera al cuello» («Romance del Rey don Pedro el Cruel», *M. Díaz Roig*, op.c. 98 or.).—«Que forzades las mujeres /casadas y por casar, /que les bebáis el vino / y les comáis el pan, / que le tomáis la cebada, /sin se la querer pagar» («Romance del duque de Arjona», *M. Díaz Roig*, op.c. 105 or.).

Haritz gazte bat nik aihotzaz ⁷⁴
 trenkaturik,
 iduri zait ene bihotza
 kolpaturik ⁷⁵.

Nahiz-eta hemen konparabidezko elemendu bezala ez ibili, *iduri* metatizaturik (*irudi* orde) azaltzen zaigu; bestalde, konparabidezko formula bezala ere present tradizioan.

«Ni ere gisa berian» pasarteak ere parekaketa garbi bat isladatzen digu:

Xori papagorriak ederki kantatzen,
 gaiazko (gaueko) alojia kanpuan xerkatzen;
 ni ere gisa berian hüzü edireiten,
 maitiak ezpadereit borta idekiten ⁷⁶.

Txoriaren aipamenean beste parekaketa bat:

Bard'arratsian, ametsetarik,
 boz bat entzun düt xarmantik;
 eztitasunez betia beitzen,
 haren parerik ez baitzen ⁷⁷.

Izarrak badu amodioaren sinbolizazioan bere kera berezia, eta, bereziki, gure lirikan (bainan, kontuz, ez da gure lirikaren *pribati-boa*, beste elemendu askotan bezala!). Sinbolismo horren baliakizunaz parekaketa nabariak ondorengo bi kasuotan:

Gaua luze izanagatik, argi mentsik ⁷⁸ ez dugu:
 izar xarmagarri hura leioan omen dagozu;
 gu etxian artu artino harek argituren derauku ⁷⁹.

(74) «Aihotza» = matxetea.

(75) «Azken hasperena», MEOE 95 or.

(76) «Xarmagarri bat», MEOE 74 or.

(77) «Ene maitea, barda nün zifien», MEOE 87 or.

(78) «Mentsik» = hutsik, gask. *menhs*, lat, *minus*.

(79) «Kailla kantuz», MEOE 86 or.

Ez da zeruan izar bihirik
 nik maite dudan haren parerik.
 Zeruan sortu izana-gatik,
 distiratzen du nola zerutik:
 izarño hori oroz gainetik
 ez otoi harri maite badut nik! ⁸⁰.

e) *Elkarrizketak.*

Elkarrizketek, gehienetan, bizitasuna eta higadura komunika-
 tzen die perpausei. Gure lirika zaharrear —amodio gozo baten airea
 duten pasartetan ere— ez da falta bizkortasun orekatsuzko elkarriz-
 ketarik. Batzutan, galde-erantzunak halako kezka baten ardatze-
 tan doaz. Galdera, maiz, erantzunik gabe (isiltasun krudelean) gera
 daiteke. Hona adibide bat:

Maitia, nun zira?
 Nik etzütüt ikhusten,
 ez berririk jakiten,
 nurat galdü zira?
 Ala khanbiatu da zure deseña? ⁸¹.

Ez dut ikusten, urzua,
 Orkax handiko lepua?
 Hango saretan utziko duk, segur hik heure burua;
 nahi baduk eskapatu, jozak hegalez zerua... ⁸².

Ene maitia, zer duzu? zerk holakotzen zaitu zu?
 Ez du denbora luzia zirela penetan sartu...
 Plazeraren ondotik desplazera duzu... ⁸³.

(80) «Izarra», MEOE 94 or. Konparaketazko baliakizunez ere: «Ainge-
 ruekin zaitu konparatzen; /zenbat maite zaitudan ez duzu pensatzen!»
 («Adios, izar ederra», MEOE 9 or.).

(81) «Maitia nün zira?». *Sallaberry*. Uskal Herri Maitiari. Ed. Hordago,
 1977, 6 or.

(82) «Urzua», MEOE 92 or.

(83) «Erregek gizon ederrik», MEOE 88 or.

Etzaitezila izi, ni ikhusirikan
hunat jin izan bainaiz desir onekilan ⁸⁴.

Bertso haunitz galde-erantzun zalutan. Erritmo horretaz gure poesia kultuaren (eta bertsolaritzakoa) parte handi baten asperdurazko eta monotoniazko arriskua gaintzen da.

—Nor da edo zer da? Nunko zirade zü?
—Etxe ondorik eztit, parka izadazü;
egarri handi batek harturik niagozü:
iturri hun bat nun den, otoi, erradazü ⁸⁵.

Eta hurrengo honetan galderaren erantzuna (dei zorrotz gisa) jartzaileak berak emana:

Oi, eper zango gorria, airean joailia propia!
Ez duzuia bada pena ene hola ikustia?
Otoi, otoi, har nezazu, utzirikan bertziak! ⁸⁶.

«Ana Juanixe-ren» erromantzean ez dira falta, noski, etendura finezko elkarriketak. Hona adibide plastiko bat:

—Oh traidoria! ez edo-da il
biyoren ama maitia?
—Biyoren ama ez da il, baña
jazo da kalte sobria...

(84) «Amodio garbia», in *Gure Herria* (1928) post 56 or.

(85) «Xori erresiñula», MEOE 84 or.

(86) «Agur, oi izar maitia», MEOE 67 or. Erantzunen aire berean, baina halako hasperenaz: «Eniz, ez, ni hain eijerra; nulaz erraiten deitazü? /Mundu huntako eijerrena bertutia lükezü; /hori ogenik egin gabe, otoi, maita nezazü» («Eguntto batez nindagelarik», MEOE 78 or.). Eta baita: «Urzo xuria, urzo xuria, / erran izadak, otoi, egia: /norak buruz hündien bidajez, /aldatu gabe pasajez» («Urzo xuria», MEOE 85 or.).

—Ana Juanixe: zer pasatu da
Motriku erri onian?
—Zaldun gaztia: neuk bere ez dakit
zeu nundikan zarian.
—Neuk ba'dakit, ba Ana Juanixe,
zeu nundikua zarian,
zeu nundikua zarian, eta
noren alaba zarian...⁸⁷.

f) *Errepikak eta antitesiak.*

XVIII mendeko lirikan errepiken joera aski bortitza izanen da, bainan aurreko mendekoarena baino apalagoa. Errepiken egin-kizuna pasarte berezi bati halako intentsitatea erastea izan ohi da. Paralelismoak eta errepikak edozein literaturako testu zaharren joera izanen da, bihurkien eta berresandakoen bitartez halako nemoteknia egin nahi delarik, expresakera batzuen nabarmentzeaz aparte. Paralelismoarekin eta errepikekin, nolabait, lotuta beste baliakizun literario batzuk. Adibidez, a) *anafora* (esaldi, ala esaldi zati batzuk testu beraz hasten direnean; kasu baterako: «Xoria, zaude ixilik, ez egin khanturik; /xoria, zaude ixilik...»), b) *anadiplosia* (bertso baten amaiera eta hurrengoaren lehenaldea berdina direnean; esenplu garbi bat: «Zintru (limoi) hurez ukuzten nizun astian egun batian, / astian egun batian, eta...»), c) *epanidiplosia* (bertso ala esaldi bat era berdinez hasi eta amaitzen denean) («Jinbazira, jin zira») d) *aliterazioa* (letra edo izki bat behin eta berriz errepikatzean).

(87) «Ana Juanixe». *M. Lekuona*. Literatura oral vasca, op.c. 122-123 or. Hona, bestalde, gaztelaniar lirikako kasu sotil batzuk: «De dónde venís amores?—Bien sé yo de dónde» (*M. Frenk Alatorre*. Lírica española de tipo popular, op.c. 128 or.—«Qué nuevas me traedes/ del campo de Palomares? —Buenas, la traemos, Señor, / pues que venimos acá» (*M. Díaz Roig*. El romancero viejo, op.c. 80 or.)—«¿El castillo de Consuegra /digades por quien está? /El castillo con la villa /por el prior de San Juan» (*M. Díaz Roig*, op.c. 103 or.)—Probentzako lirikan ere, noski, ez da falta elkarrizketa bizirik: «Ai las! —Que planga? —Ja tem morir. /—Que as? —Am. —E trop? —Ieu hoc, tan qu.n muer.—Mors? —Oc. —Non notz guarir? —Ieu no. (*M. Riquer*, 226 or.)—«—Car sui trop vengonhos e fis./ —No l'as re quis? / —Eu per Deu, no!» (*M. Riquer*, 330 or.).

Antitesiaz, berriz, beherago jardungo gara. Antitesiak, noski kontraezarpen bat adierazten du. Era askotarikoa izan daiteke. Besteen artean, ez da ahaztekoa *anakrusia* bi kontraezarpen elkar gurutzatzen (cruzar) direnean (adibidez: «Maiz erraiten dautazu zuk maite nauzula / eta jendek erasten bertzerikan dela»).

Orain gatozen textuetara. Lehenik errepikak aportatuko ditugu.

Kita⁸⁸ ezazu, kita ezazu Erregeren zerbutxia
eta maita herria, uken dezadan plazera⁸⁹.

Hurrengo honetan errepikaren prozedura hiru alditan:

Gabaz ilhun euria denian,
bait eta ilhun euria denian;
ilhun izanagatik euria denian,
gogua alegera dut zureganat jitian⁹⁰.

Eta besteok:

Jin⁹¹ ba zira, jin zira,
segur hunki jin zirela⁹².

Orai artino etzirenian jin ene kontsolatzera?
Jin zite ardura, ardura,
penaerazi gabe ni hola⁹³.

Xoria, zaude ixilik, ex egin khantürik;
xoria, zaude ixilik, ez egin khantürik...⁹⁴

(88) «Kita» = utzi, fr. *quitter*.

(89) «Arbotiko prima eijerra», MEOE 52 or.

(90) «Maitale gibelatua», MEOE 62 or.

(91) «Jin» = etorri.

(92) «Plañu niz bihotzetik», MEOE 69 or.

(93) «Plañu niz bihotzetik», MEOE 70 or.

(94) «Xori erresiñula», *J. Riezu*, op.c. 298 or.

Amodioa, amodia nahi duenak har diro;
nik batenzat hartu dut eta sekula ez utziko...⁹⁵

XVIII mendeko textuetan ikusi genuen errepikak progresioa *eta* juntagailuaz egiten zutela askotan, hirugarren fasealdian prozedura horrek bere amaiera lortzen zuelarik. Adibide gardena harako: «...astian egun batian, /astian egun batian, *eta* ostirale goizian». Hona XVIII mendeko exenpluak:

—Ez nagizula lotsatu, arren
onelan plaza betian;
onelan plaza betian *eta*
ainbeste jente-artian⁹⁶.

Erromantze berberan berriro teknika bera:

—Neuk ba'dakit, ba, Ana Juanixe,
zeu nundikan zarian,
zeu nundikan zarian, *eta*
noren alaba zarian⁹⁷.

Hurrengo kasuan aliterazioak han-hemen (bereziki, *l* urkaria-rena), errepika hiru kasutara hedatzen duelarik:

Etxeko anderia, jiten niz zugana
entzunik ba-duzula lili bat xarmanta,
entzunik ba-duzula lili bat xarmanta,
lili bat xarmanta eta bihotz bat net⁹⁸ ona⁹⁹.

Adibide honetan, gainera, *eta* juntagailuak suposatzen duen progresioaz aparte, goian aipaturiko *anadiplosia* (hirugarren bertsoaren amaiera eta laugarrenaren muturra edo hasera berdinak baitira).

(95) «Kailla kantuz», MEOE 86 or.

(96) «Ana Juanixe», *M. Lekuona*. Literatura oral vasca, 120 or.

(97) «Ana Juanixe», op.c. 123 or.

(98) «Net» = oso, net. gask.

(99) «Aitarik ez dut», MEOE 58 or.

Bestetan bezala, Gaztelako lirikari ikusmira bat egitea probe-
txugarri daiteke antzeko baliakizun literarioak (erritmo gozoz) falta
ez direlarik:

Al alba venid, buen amigo,
al alba venid.

Amigo, el que yo más quería,
venid al alba del día.

(Amigo, el que yo más quería,
venid a la luz del día)¹⁰⁰.

Que si soy morena,
madre, a la fe,
que si soy morenita,
yo me lo pasaré¹⁰¹.

Salga la luna, el caballero,
salga la luna, y vámonos luego.
Caballero aventurero,
salga la luna por entero,
salga la luna, y vámonos luego¹⁰².

(100) *M. Frenk Alatorre*. Lírica española de tipo popular, op.c. 93 or.

(101) *M. Frenk Alatorre*, op.c. 122 or.

(102) *M. Frenk Alatorre*, op.c. 173 or.

Paralelismoak eta errepikak direla-eta, ezin dugu utzi aipatu gabarik (bere *primitibotasun* liriko xoragarriagatik) Galiziar lirikaren aportapen be-
rezia. Olatuak gisa, galiziar lirika paralelismo errepikakor elemental-sotiletan
galtzen da. Hona bi adibide: «Si sabedes novas de meu amigo, /aquel que
mentiu do que pôs comigo? /Se sabedes novas de meu amado, /aquel que
metiu doa que a mi á jurado? (*M. Frenk Alatorre*, op.c. 58 or.)—«Ai, Sant'Iago,
padron sabido, /vós mi-adugades o meu amigo! /*Sobre mar ven quen flores
d'amor ten; /mirarei, madre, astorres de Geen. / Ai, Sant'Iago, padron
probado, /vós mi-adugades o meu amado! /Sobre mar ven quen frores d'amor
ten; /mirarei, madre, as torres de Gen*». (*M. Frenk Alatorre*, op.c. 58 or.).

Erritmoaren aldetik aipagarriak ere gaztelaniar beste bi zatiok: «Mira
que te mira Dios, /mira que te está mirando, /mira que te has de morir,
/mira que no sabes cuándo» (*M. Frenk Alatorre*, op.c. 206 or.)—«Llueve,
llueve, llueve, /palomica verde; /escampa, escampa, escampa, /palomica
blanca» (*M. Frenk Alatorre*, op.c. 208 or.).

Ez dugu utzi nahi ere kataluniar textu hau (bestalde, proventzar lirikatik
hain hurbilekoa): «No.l prenatz lo fals marit, / *Jana delgada!* / No.l prenatz
lo fals jurat, / que pec és, mal enseynat, / *Jana delgada!* / No.l prenatz lo
mal marit, / que pec és ez adormit, / *Jana delgada!* (*M. Frenk Alatorre*,
op.c. 64 or.). Eta probentzal lirikan zortzi ahapalditan hedatzen den *Peire
de la Cavarana*-ren bihurkin hau: «Lombart, be.us gardaz, / que ja non siaz
/peier que compraz, / si ferm non estaz» (*M. Riquer*, op.c. 387-390 or.).

Bigarren aldian antitesiak edo kontraezarpenak ukituko ditugu. Baliakizun edo errekurtsio literario hau (aldian aldiko bortiztasun expresiboa lortzeko) elementu bata eta bestea kontraezarriz eskuratzeko da. Errepikek bezala, antitesiak expresakerak (expresabide bat denez) bortiztu, intentsifikatu ditzake. Adibidez, «Xori erresifinula» kasuan «bera eztüt ikhusten, / bai botza entzüten» delakoan sugestio-indarra areagotuta gelditzen da *ez ikhusten/ bai entzüten* aditzen bitartez.

Hurrengo honetan sentimendu baten barnekoitasun bizia *present/manka* antitetikoen bitartez:

Züntüdan bihotzian, armak oro eskian:
present espiritian, manka¹⁰³, besuen artian¹⁰⁴.

Eta hobekigo oraindik beste honetan:

—Ene maitia, zer duzu? zerk holakotzen zaitu zu?
Ez du denbora luzia zirela penetan sartu...
Plazeraren ondotik desplazera duzu¹⁰⁵.

Plazera/desplazera (atsegina/nahigabea), kontraezarpen baino gehiago, kera desberdinezko bi jarrera animiko *segidazkoak* dira.

Hurrengoan *plaza* (jostaketa) eta *kanbera* (tristura) bi egoera, antitetiko gisa:

Ene gazte lagunak libertitzen plazan.
eta ni, malerusa, tristerik kanberan!¹⁰⁶

Barnea/kanpoa, *bihotza/azala*, *izpiritua/gorputza* dira gure lirikan azaltzen diren antitesi nagusienetako batzuk. Hurrengo hiruetan *barnez/ kanpoz*, *mehe/fina* (azken hau *ez-hauskor* gisa uler-

(103) «Manka» = huts egin, falta; gask. *manca*, fr. *manquer*.

(104) «Arbotiko prima eijerra», MEOE 52 or.

(105) «Erregek gizon ederrik», MEOE 88 or.

(106) «Goizetan jelkitzen da», MEOE 71 or.

tuta), *hüllant* (hurbil)/ *ürrünago* kontraezarpenak. Bigarren adibidea, seguraski, XVII mendekoa da.

Bihi barnean dauka, oi, hezur gogorra;
barnez gor, kanpoz eder ta bihotz elkorra ¹⁰⁷.

Hari hura solta ezak bere burduñatik,
mehe duk, bai, bena fina da biziki ¹⁰⁸.

Botz haren entziün nahiz herratürik nago;
ni hari hüllant ¹⁰⁹ eta hura hürrünago ¹¹⁰.

Gaztelako lirikan ohizko erritmo airoso eta bitxiak. Gehienetan lirika hori Proventza-koa baino xume eta bizkorragoa da (hura jantziagoa eta astitsuagoa delarik gortetako eragin aristokratikoa-gatik).

Una madre que a mí me crió
mucho me quiso y mal me guardó
a los pies de mi cama los canes ató;
atólos ella, desatélos yo,
metiera, madre, al mi lindo amor ¹¹¹

(107) «Nere maite polita», MEOE 77 or.

(108) «Ama batek», in *Gure Herria* (1927) post. 556 or.

(109) «Hüllant» = *hurbil*, *gertu*, Zuberoko hitza, bustiduraz. Ikus *L. Mixelena*, FHV, 182, 331 or.

(110) «Xori erresiñula», *J. Riezu*, op.c. 297 or.

«Izarra» izeneko kanten *gogorazioa/presentziaren* antitesia maisuki: «Ene maiteak gaur igorri daut/segeretuan mila goraintzi./gorputzez urrun izana gatik,/ bihotzez dela beti eneki» (Izarra», MEOE 94 or.). Eta, baita, berriro *barne/kanpo* eta *eri/alegeraren* kontraezarpena: «Biotzez eri nuzu, kanpoz alegera; / ni ere ez nidauen gauza horren begira» («Oi, penarik ez ba-nu!», MEOE 71 or. Eta oraindik *lo/iratzar* (esnai): «Xamargarria, lo ziradia, /eztitasunez betia? /Lo ba'bazirade iratzar zite, /etziradia loz ase» («Ene maitia, barde nün zinen?», MEOE 88 or.).

Proventzako lirikatik hauek nabarmenaraziko nituzke: «Metge guerrai al mieu albir, / e non sai cau; / bos metges er si.m pot guerir (*sendatu*), mas non (*bainaz ez*), si amau» (*M. Riquer*, 13 or.). «Qué eu soi per vos gais (*alai*), d'ira plas: /iratz (*minduraz*), jauzentz (*pozik*) mi faitz trobar» (*M. Riquer*, 149 or.). «E.l ris (*barre*) torna.ls pueys en plors (*negarra*)» (*M. Riquer*, 222 or.).

(111) *M. Frenk Alatorre*, Lirica española de tipo popular, op. c. 98 or.

Desde niña me casaron
por amores que no amé:
mal casadita me llamaré ¹¹²
—¿Por qué lloras, moro?

—Porque nació lloro.
—¿Por qué lloras, dí?
—Lloro porque nació ¹¹³

Fuérame yo a bañar,
y no me bañé;
con el agua de la rosa
yo me bañaré ¹¹⁴.

g) *Sinbolismoa eta «atari ilogikoak».*

«Atari ilogikoei» loturiko sinbolismoalk elemendu botanikoak ukituko ditu, bereziki. Bainan botanikatik iritsiriko iruditeria ez da bakarria izanen; badira bestelakoak ere.

(112) *M. Frenk Alatorre*, op. c. 146 or.

(113) *M. Frenk Alatorre*, op. c. 161 or.

(114) *M. Frenk Alatorre*, op. c. 250 or.

Nafarroan ere, erromantzez edo gaztelaniaz, emandakoak guri etzaizkigu indiferenteak, gure hizkuntzaren ukitu geografikoan dagoelarik bertako hego-literatura. Hona antitesiazko adibide balios batzuk: «Tan pequeña y ya bien ama; /tan pequeña y ya bien siente; /tan pequeña y ya con celos /del amor que ya otras tienen» (*Valeriano Ordóñez*. «Alma lírica del pueblo», in *Etnología y Etnografía de Navarra* (1981), 38 zenb. 82 or.). «No habrá gusto sin disgusto, /ni firmeza sin mudanza; /ni un amor que siempre dure /sin alguna desconfianza» (*V. Ordóñez*, art. c. ibidem). «—Yo tenía razón, /ahora ya no lo tengo; /en tantos pedazos tristes /lo dejaste tú deshecho» (*V. Ordóñez*, art. c. 86 or.). «—Ingrata que duermes pronto, /que duermes y no suspiras; /cuando me tuviste amor /suspirabas, no dormías» (*V. Ordóñez*, art. c. ibidem).

Madrigalak, letrilak eta gisakoak utzita, erromantzeetan ere antitesi bortitz baten habeak noizbeinka Gaztelan. «La derrota de don Rodrigo» erromantze famatuan pasarte adieragarri hauek: «Ayer era rey de España, hoy no los soy de una villa; /ayer villas y castillos, /hoy ninguno poseía; /ayer tenía criados /y gente que me servía, /hoy no tengo una almena /que pueda decir que es mía. /Desdichado fue aquel día /en que nació y heredé /la tan grande señoría...» (*M. Díaz Roig*, op. c. 115 or.).

Lehenengo honetan, berriz, amodioa *txoria* eta *xederaren* (lokarriaren) irudipean emanen da:

Xedera balitz halako
merkatietan saltzeko,
Ziberu-ko aitunen semek eros litzazkie oro,
halako xori eijertto zunbaiten hatzamaiteko! ¹¹⁵.

«Atari ilogikoen» prozeduraz beste hau ere, denboraren edo aldiaren sugestioa erabiliz ¹¹⁶.

Buruilaren ondarra... Jondoni Mikele...
Maitia, ikustera heldu naiz ni ere ¹¹⁷.

Hor egoera bat, zirkunstantzia bat ebokatzen da, besterik gabe. Hurrengo honetan, baina, aipaturiko elementu *botanikoz* hornituriko sinbolismo umotua:

Mendian eder arbola luze lerdena...
Zu zirade mundu huntan nik maitatzen zaitudana...
Bisitaturen zaitut ahalik maizena... ¹¹⁸

Eta gorago osagai begetalez:

Mendiak bete belarrez, begitaraiak nigarrez...,
orai hemen nagozu tronpaturik ¹¹⁹ mifez... ¹²⁰.

(115) «Arbotiko prima eijerra», MEOE 51 or.

(116) Alditasunak (tenporalitateak) aparte, kokamen toponimikoak (geografikoak) ere eduki dezake ebokazio indarra, gauzak *tokian* ezartzeak sentimenduen boztiztura (intensificación) suposatzen baitu, perpausa osoari halako errealismoa itsasiz. Hona aipamen geografiko zenbait (nolabaiteko bi-semi kargaz): «Lekunberri-ko neskatxak, Zuberoa-ra ba-noa; /Zuberoa-ko kolonbak (usoak) deitzen bainau bere gana» («Erregek gizon ederrik», MEOE 88 or.). «Ene herritik partitu nintzan /España-lako desefian; /heldu nindüzün Arantsus-era/ene plazeren han galtzera» («Urzo xuria» MEOE 85 or.). «Nahi baduzu zuk igorri etxerat zure berririk, /airian pasatuko niz laster Donazaharretik» («Urzoa», MEOE 92 or.).

(117) «Buruilaren ondarra», MEOE 89 or.

(118) «Erregek gizon Ederrik», MEOE 88 or.

(119) «Tronpaturik» = engainaturik, fr. *tromper*.

(120) «Erregek gizon ederrik», MEOE, ibidem.

«Atari ilogikoetan», esana dugunez, implizitua eta ezkutukoa den lotura A eta B maila artean. A mailan —aipamen botanikoen bitartez, nagusiki— sinbolo baten adierazpen sugerigarria, eta B mailan egitate sinbolizatua; nahiz-eta aurre kolpe batean lotura bi maila artean aski ezlogikoa iruditu, bi muturren artean halako ebokaziozko sare-dura dago, batez ere, gaurko estetika «irrazionalaren» ikuspegitik begiratuta. Euskal lirika zaharrak eskaintzen dizkigun teknika eta baliakizun literario horiek gaurko korrante estetikoan klasizismoko garaian baino hobeto ahokutzen dira. Gure literaturaren eskasiaz mintzatu diren erdal kritikari azalekoek badute zer pentsatu gure «atari» sinboliko (naturistiko) hauek direla-eta. Hemengo aldetik gure lirika zaharrak findade estimagarria eskaintzen digu, eta euskal literaturaren alorrean (behin eta berriz esan duguna eutsiz) «lirika zaharra» (anonimoa eta herritarra dena) estimagarrienetzat eduki daiteke, gutienez, XIX mende bukaera arteko autore-produzio eta bertsolaritza gehienari hobetsiz¹²¹. Gatozen, berriro, textuetara:

Lumarik ederrena pabuak buztanin;
maitia, etzintüdan ikusi aspaldin;
gaiaz eta egunaz ba'zintüt enekin,
ni enainte debeia¹²², maita, zurekin¹²³.

Hurrengo honetan A mailan *arrosa*, B mailan *maitea*:

Arrosak eder botia, ederxago du loria...
Lehen bertzetan ibili eta orai niri gortia?¹²⁴.

(121) Gure iritzian, gaitza gertatzen da, bere luze-zabalean, Etxepare, Ziburuko Etxeberri, Axular ala Etxahun baten produzioan *lirika zaharrak* ematen digun nabartasuna, lirikotasun sotila eta sinboloen erabilpen aberatsa aurkitzea. XX mende arte (eta 30 -eko olerkari-belaunaldi arte) gure hizkuntzak ezer gutxi eskain dezake gorenagokorik. Bertsolaritzak, bestalde, nekez aurkez ditzake lirika zaharraren ibilbide estetikoak. Honek guztiak azaltzen du gure «literaturaren» kondaira-liburutan autoreen alde dagoen desoreka nabarmena. Historia horietan lirika tradizionalak hain gune urria edukitzea *desoreka* horren azalpidea da. Akats hori gainditu beharrean gure hizkuntzaren onerako.

(122) «Debeia» = houdatu, gask. *debeid*.

(123) «Xarmangarr bat», MEOE 74 or.

(124) «Agur, oi izar maitia!», MEOE 68 or.

Beste honetan, berriz, *iratzea*(garoa) A mailan, *maitea* B mailan:

Landar eder iratze,
behi ederrak aretxe;
zü bezalako pollitetarik desir nūke bi seme ¹²⁵.

Eta bide berdinetik A mailan *mertxika* eta *jirofleia* (girasol) ezarriz:

—Mertxikaren loriaren ederra!
Barnian dizu hexurra gogorra;
gaztia niz, bai eta loriosa,
eztizut galtzen zure esperantza ¹²⁶.

Baratzian zuinen eder jirofleia ¹²⁷ loratu!
Aspaldian desir niana orai dizut gogatu;
hura gogatu eztudano gatik gaük eztizüt mankatu ¹²⁸.

Botanikaren arlotik hanpo ere, eman daitezke A/B maila arteko alboratze sinbolikoak. Beraz, natura osoa sinbolo-iturri da. Hurrengo bi kasutan *elurra* eta *lainoa* A mailan *maitasunaren* (B maila) erreferentzian.

Menditik gorenia, hor, eiten du elhurra...,
tronpatzen zuk ninduzula, banian beldurra;
izanen badut ere bethikotz malurra,
halere nahi zinduzket ikusi ardura! ¹²⁹

Bortü goretan lanhape ¹³⁰,
hur-bazterretan ahate
zü bezalako falsietarik eztizüt nahi deüsere ¹³¹.

(125) «Eijerra zira, maitia», *J. Riezu*, 87 or.

(126) «Intxauspeko alaba», MEOE 76 or.

(127) «Jirofleia» = girasol, errom. *jirefleur*.

(128) «Eguntto batez nindagoelarik», MEOE 78 or. Oraindik botanikaren esparrutik adibide hau: «Primaderan zoinen eder brioletaren loria! /Aspaldian nik eztut ikusi neure maitiaren begia; /balinba gaixoak eztu ahantze niri eman fedia» («Kailla kantuz», MEOE 86 or.).

(129) «Pinpirina belharra», in *Gure Herria* (1925), post 304 or.

(130) «Lanhape» = lainope, *niebla*.

(131) «Eijerra zira, maitia», *J. Riezu*, 89 or.

Proventza-ko lirika ere naturaz zerbituko da, bainan, ez, agian, gurean duen sugestio-indar xumeaz; «atari sinbolikoen» xarma naturagandik jasotako iruditeria gihartsuan sustraitzen da. Teknika horren bidea zeharo sugerigarria da, eta, nolabait, oso ongi egokitzen da erromantizismoa ezkerotik poesia modernoan nagusi den korronte «irrazional» ebokatzailiaz. Honetan gure lirika inpresionismoaren eta surrealismoaren garaian emanen den bidearekin bat dator... Hona Proventza-ko adibide naturistiko zenbait:

Bel m'es la latz la fontana (*iturri*)
 erba (*belar*) vertz e chant de rana,
 com s'obrei
 pel sablei
 tota nueit fors a l'aurei,
 e.l rossinhol (*errusinula*) mou son chant
 sotz la fueilla el vergant.
 Sotz la flor m'agrada
 dous'amor (*maitasun gozo*) privada ¹³².

Non cahnat per auzel (*txoria*) ni per flor
 ni per neu (*elurra*) ni per gelada
 ni neis per freich ni per calor
 ni per reverdir de *prada* (*belardia*)... ¹³³.

Es resplan la flors anversa
 per trencans *rancs* (*harkaitzak*) e pels *tertres* (*muinoak*).
 Quals flors Neus (*elurrak*), gels e conglapis (*lantzurda*) ¹³⁴.

Quan en baizan no.us enverse,
 no m'o tolon plan ni tertre,
 dona, ni gel (*izotza*) ni conglapi;
 mas non-poder trop, me'n trenque ¹³⁵.

(132) *Bernart Martí* trobalaria. *M. Riquer*, op. c. 114 or.

(133) *Raimbaut D'Aurenga* trobalaria. *M. Riquer*, 140 or.

(134) *Idem M. Riquer*, 157 or.

(135) *Idem. M. Riquer*, 158 or.

Gaztelako lirikan ere isladapen naturistiko sotilak. Pasajea, maiz, mamidura bisemikoz jantzia azaltzen da:

Abenámar, Abenámar,
moro de la morería,
el día que tú naciste
grandes señales había!
Estaba la mar en calma,
la luna estaba crecida,
moro que en tal signo nace
no debe decir mentira ¹³⁶.

Textu honetan, *itsasoaz* aparte, *hilargiak* betiro duen zama bise-mikoa ongi proiektatzen da, gertaera faktikoari halako xarma magiko bat erantsiz. Beste honetan ere ondorio estetiko bera kera paisajistiko-a profitatuz:

Río Verde, río Verde,
más negro vas que la tinta.
Entre ti y Sierra Bermeja
murió gran caballería ¹³⁷.

Eta baita:

Los aires andan contrarios,
el sol eclipse hacía,
la luna perdió su lumbre,
el norte no parecía,
cuando el triste rey don Juan
en la su cama yacía ¹³⁸.

(136) «Romance de Abenámar», *M. Díaz Roig*. El romancero viejo, op. c. 61 or.

(137) «Romance de Sayavedra», *M. Díaz Roig*, op. c. 75 or.

(138) «Romance del rey don Juan de Navarra». *M. Díaz Roig*, op. c. 79 or.

Eta itsasoak duen sugerigarritasuna bilduz: «Miranda de Campo-Viejo /el rey de Aragón un día, /miraba la mar de España /cómo menguaba y crecía; /miraba naos y galeras, /unas van y otras venfan...». (Ibidem, 81 or.).

h) *Beste elemendu batzuk.*

Elemendu heterogeneotan gure literaturan egitate erlatiboa duen alderdi zenbait komentatu nahi dugu, adibidez, *komentuaren* islada gure textuetan, eta harekin batera, klaustroak, sareek, lehiok, burdintsareak. Baita aztergarria iturriaren tematika. Ikus dezagun gai zenbait sailkatuz.

ha) *Komentua. Lehioak. Burdintsarea.*

Komentuaren tematika (esana dugunez) gure aurretik nabari Proventza-n eta Gaztela-n. Proventza-ko textuetan oihartzun garbiak (nahiz-eta ez izan ugariak): «Qual pro y aurretz, dompna conja, / si vostr' amors mi deslonja? / Par que.us vulhatz metre monja». «Qual pro y aurretz s'ieu m'enclostre / e no.m retenetz per vostre».

Gure lirikan komentuaran aipu garbia «Arbotiko prima eijerra» kantan:

Juan baruak aspaldin
xederak hedatu zütin,
xori eijer bat hatzaman dizu Paube-ko seroren¹³⁹ komen-
[tin¹⁴⁰.

Oraindik garbiago «Ama batek» kantaren pasarte sugerigarrietan. Bertan gai nagusia aitak komentuan sarturiko neskatxa maitamindua. Komentua neskari gartzela gisakoa zaio. *Zeta*-hariaz eginiko lokarri batez (eta txoriak gela-leihora ekarritakoaz) mutilak neska komentutik ateraraziko du. Hona textuaren zati batzuk:

Yuan beharra bainiz serora.
Komentu batetarat betikoz banua...
Bostgarren estajian¹⁴¹ dizut ganbera...
Goizetan goratik hartzen dit hairia...
Nik badit zeta hari jina Xinati...
Ezteka'ezazu leio burdunari...
Erasten ahal zira hura behiti.
Ni hemen izanen niz zure serbutxari¹⁴².

(139) «Seroren» = monja, errom. *serora*, lat. *sororam*.

(140) «Arbotiko prima eijerra», MEOE 51 or.

(141) «Estajian» = pisuan, fr. *étage*.

(142) «Ama batek» / «Zeta haria», in *Gure Herria* (1927), post 576 or.

«Maitia nun zira» kantan ere komentuko itxialdia ardatza:

Aita jesloskorra!
 Zük alhaba igorri,
 arauz ene ihesi,
 komentü hartara!
 Ar'eta ez ahal da sarthüren serora:
 fede bedera dügü,
 alkharri eman tügü,
 gaiza segurra da ¹⁴³.

Bestalde, *leihoaren* tematika gure kanta zaharretan, eta komen-
 tuaz aparte, *errondako* abesti xumetan. Hona adibide zenbait:

—Nor da edo zer da? —maitenak leioti,
 —Adixkideak gira, ziaudea beheiti;
 eta borta ideki emeki, emeki,
 mintza ahal zitzadan ahalaz'sekretki ¹⁴⁴.

Hemen ez ahaz Proventza-ko lirikan «segeretuaz» azaltzen den,
 tematika berezia (Etxeparek hain ongi jasoa), *mesturarien* (mestu-
 rero) egitekoa sekretu horiek desestaltzea zelarik.

Oi, ene bihotzeko lili haitatia,
 ene botza entzunik leiuan zaudia?
 Aspaldin enerezün ikusi begia;
 barnerat sar nadin indazüt eskia ¹⁴⁵.

Maitea ganik etxerakoan entzun izan dut bortzetan,
 amodioak bainerabilkan haren ate-leioetan ¹⁴⁶.

(143) «Maitia, nun zira». *Sallaberry*, op.c. Faksimil. Ed. Hordago, 8 or.

(144) «Xori erresiñula», MEOE 84 or.

(145) «Xarmagarri bat», MEOE 74 or.

(146) «Kailla kantuz», MEOE 86 or. Ebokazio beraz leihoaren eszenate-
 gia: «Eguntto batez nindagelarik maitenareki leiuan, / erran uke niriozun
 hura niala goguan; ene pena doloretzaz pietate har lezan» («Eguntto batez
 nindagelarik», MEOE 77 or.). Eta baita: «Zure ikusteko jiten gira, izan xar-
 magarria; /borta (atea) irek aguzu, zuk tendreziaz (fr. *tendresse*) (xarmuta-
 sunez) betia» («Kailla kantuz», MEOE 87 or.).

Ez dizut idokitzen gabaz nik leihorik,
zeren eta baitut anhitz ixterbegi¹⁴⁷.

Nik ez nuela nahi urera lagunik,
aita beha¹⁴⁸, zagola salako leihotik¹⁴⁹.

Gaua luze izanagatik, argi mentsik ezdugu:
izar xarmagarri hura leioan emen dagozu;
gu etxian sartu artino harek argituren derauko¹⁵⁰.

hb) *Iturria*.

Iturria amodiozko lirikan beste topikoa da, maitaleen topaleku berezi gisa. Ur-karraioa dela-eta, mutil lotsatiak neskatzarekin topo egiteko iturria oso toki egokitzat dauka. Denok ezaguna dugu harako «Maritxu nora zoaz /eder galant Ori / Iturrira, Bartolo, / nai badezu etorri». Gaztelako lirikan ere topiko hori aski garbi. Hona adibide bat:

En la fuente del rosel
lavan la niña y el doncel.
En la fuente de agua clara
con sus manos lavan la cara.
El a ella y ella a él,
lavan la niña y el doncel¹⁵¹.
A mi puerta nace una fonte:
¿por dó saliré que no me moje?

A mi puerta la garrida
nace una fonte frida,
donde lave la mi camisa
y la de aquel que yo más quería.
¿Por dó saliré que no me moje?¹⁵².

(147) «Ixterbegi» = etsia. «Maitale gibelatua», MEOE 62 or.

(148) «Beha» = begira.

(149) «Goizean goiz jeikirik», MEOE 66 or.

(150) «Kailla kantuz», MEOE 87 or. Oihartzun berdina beste honetan:
«Bonurak han ninduen bai idurikatu /Ene lili maitea leihoan kausitu».

(151) M. Frenk Alatorre. Lirica española de tipo popular, op. c. 80 or.

(152) M. Frenk Alatorre, op. c. 82 or.

Iturriaren tradizio aberats hori jarraituz, gurean ere isladapen garbiak:

Nor da edo zer da? Nunko zirade zü?
—Etxe ondotik eztit, parka izadazü...
Iturri hun bat nun den, otoi, erradazü...

—Iturri hun bat hortxe baturen beitzüü,
zuk galtatzen ¹⁵³ düzüna gure bear dügü ¹⁵⁴.

Urera ginenian, biak musuz-musu,
galdegin zauten ere. —«Zonbat urte tutzu?» ¹⁵⁵.

Musuz-musu iuxtaposizio horrek baditu bere ordain sugerigarriak alboko erromantzeetan, nahiz eta ordain horiek textuinguru aldetik gurearekin zerikusirik ez eduki ¹⁵⁶. Honela *Valdovinos*-en erromantzean:

Júntanse boca con boca,
nadie no los impedía.
Valdovinos, con angustia,
un suspiro dado había ¹⁵⁷.

Eta «Don tristán»-en erromantzean:

Júntanse boca con boca,
juntos quiere dar el alma;
llora el uno, llora el otro,
la tierra toda se baña... ¹⁵⁸

(153) «Galtatzen» = eskatzen.

(154) «Zori erresiñula», MEOE 84 or.

(155) «Goizean goiz jeikirik», MEOE 66 or.

(156) Egoera historikoen islada ere azaltzen da noizbehinka pasarte liri-koetan (kasu honetan «anglesen» gorabeherak gure lurretan): «Goraintzi erran behar derezü jiten ba'dira Angleser, /nik ere ber gisan erranen diet Español papo gorrier» («Musde Sarri», MEOE 50 or.). «Goraintzi erraile Angleser /nik naik ezarten mezuler?» («Musde Sarri, MEOE, ibidem). Eta arrazismo baten aztarna gisa, Agotak direla eta: «Hurrunta zatez alkar ganik fite (*berehala*, fr. *vite*) ditin lehia /eta ezitian junta kasta Agotarekila» («Agota», MEOE 65 or.).

(157) «Romance de Valdovinos», *M. Díaz Roig*. El romancero viejo, op. c. 212 or.

(158) «Romance de don Tristán de Leonís...», *R. Menéndez Pidal*. Flor nueva de romances viejos, op. c. 60 or.